

დიმიტრი შევლიძე

ილია ჭავჭავაძე ქართველი ერის წარმოშობის შესახებ

უკანასკნელ წლებში ქართულ სამეცნიერო წრეებში კვლავ აქტუალური გახდა საკითხი ერების რაობის, მათი ჩამოყალიბების გარემოებების, დროის, მათ შორის – ქართველი ერის წარმოშობის შესახებ.

პრობლემის აქტუალიზაცია სავსებით ბუნებრივმა გარემოებამ გამოიწვია. ერების წარმოშობის პრობლემით თითქოს ხელახლა დაინტერესდა დასავლური მეცნიერება. განსაკუთრებით ბოლო ოცდაათწლეულის განმავლობაში უამრავი ნაშრომი გამოიცა, რომლებშიც გადაისინჯა ერის შესახებ ადრინდელი თეორიები, გაჩნდა ახალი კონცეფციები, ფორმულირებები და შეხედულებები, გაჩნდნენ ახალი მეცნიერული ავტორიტეტები.

ადრე ამგვარ პროცესებს, რომლებიც დასავლეთში მიმდინარეობდა, საბჭოურ იზოლაციაში მოხვედრილი ქართველი სამეცნიერო საზოგადოება იძულებითი დუმილით ხვდებოდა. იდეოლოგიური ხუნდებისაგან განთავისუფლებული ქართული სამეცნიერო აზრი ახლა აქტიურად დახვდა დასავლურ სამეცნიერო სივრცეში გაჩენილ ახალ ტალღას ერების ინოვაციური გააზრების შესახებ. ითარგმნა მრავალი დასავლელი ავტორი დაიწერა მრავალი სამეცნიერო ნაშრომი, ჩვენშიაც შეეცადნენ ახლებურად გაეაზრებინათ ერების წარმოქმნა-ჩამოყალიბების პრობლემა.

2007 წლის 26-27 ნოემბერს ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჩატარდა ერის პრობლემებისადმი მიძღვნილი კონფერენცია სახელწოდებით: „ქართველი ერის დაბადება“. 2009 წელს კონფერენციის მასალები კრებული სახით გამოიცა იმავე სახელწოდებით. ავტორთა უმრავლესობა ასაბუთებდა აზრს, რომ ქართველი ერის დაბადება მოხდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და ამ ისტორიულ მოვლენაში დიდი როლი მიუძღოდა ილია ჭავჭავაძეს.

ამავდროულად, ავტორები, ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, ერისა (ნაციისა) და ნაციონალიზმის, ანუ ერისა და ეროვნული იდეის წარმოქმნის დროსა და პროცესს აიგივებდნენ და თან, რატომღაც, ილიასაც ამგვარი მოსაზრების თანამოზიარედ ხდიდნენ. მაგ., ერთ-ერთი ავტორი წერდა: „ილია აცნობიერებდა, რომ XIX საუკუნემდე ეროვნულობის იდეა არ აერთიანებს ერთის გვარტომის ერს. ეროვნების, ნაციონალური იდეა რელევანტური მხოლოდ XIX საუკუნეში ხდება. ერი თანამედროვე პოლიტიკურ ერთობას წარმოადგენდა, შესაბამისად, მას მომავალიც ჰქონდა“.¹ ილია ჭავჭავაძეს სხვა ავტორებიც ხშირად იმოწმებენ, მის ნაწერებს განიხილავენ და, როგორც წესი, ქართველი ერის დაბადების შემოქმედად თვლიან.

ჩვენ ამ მოსაზრებას არც უარვყოფთ, არც ვეთანხმებით; გვინდა სხვა გზას დავადგეთ: თვით ილია ჭავჭავაძეს მოვუსმინოთ და ის თავად გაგვცემს პასუხს ჩვენთვის საინტერესო კითხვებზე: რა არის ერი; როდის „დაიბადა“ ქართველი ერი და ა. შ. ჩვენ გგონია, რომ ამგვარ არჩევანს არც ჩემი პატივცემული კოლეგები დამიწუნებენ, რადგან ჩვენ ერთი და იგივე საკვლევი პრობლემა გვაინტერესებს და ჩვენს ნაშრომსაც არა ვინმეს განჭიქება აქვს მიზნად, არამედ საკითხის კვლევა.

წინამდებარე კვლევის მიზანია დადგინოს ილია ჭავჭავაძის აზრი და შეხედულებები რამდენიმე საკითხის შესახებ:

1. რა არის ერი; როგორია ერის ილიასეული განმარტება; განიცდიდა თუ არა ილიას შეხედულება ამ მხრივ ევოლუციას.

2. რა მახასიათებლები, ნიშან-თვისებები ჰქონდა, ზოგადად, ერს და კონკრეტულად – ქართველ ერს.

3. როდის, რა პირობებში წარმოიშვა ქართველი ერი და რა იყო მისი ჩამოყალიბების განმაპირობებელი ფაქტორები. ბუნებრივია, გზადაგზა შევეხებით ხოლმე იმ საკითხებსაც, რომელნიც ზემოაღნიშნულ პრობლემებთან პირდაპირ თუ რამენაირ კავშირშია.

ერი და მისი მახასიათებლები

ქართული აზროვნების ისტორიაში ილია ჭავჭავაძე პირველია, ვინც ერის რაობითა და მახასიათებლებით დაინტერესდა. 1863 წელს გამოქვეყნე-

¹ ს. რატიანი. „სარწმუნოებით ქართველი“. სეკულარიზაცია და ქართველი ერის დაბადება. კრებ.: „ქართველი ერის დაბადება“. ილია ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილი კონფერენციის მასალები (26-27 ნოემბერი. 2007). რედ. გიგა ზედანია. თბ. 2009, გვ. 41-42.

ბულ ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ პირველ ნომერში დაიბეჭდა ილიას მიერ რუსულიდან თარგმნილი სტატია: „მამა ალექსანდრე გავაცი და მისი ქადაგება“. სტატია ეკუთვნოდა ცნობილ რუს რევოლუციონერ-დემოკრატს, ნიკოლაი დობროლუბოვს.

რატომ დაინტერესდა „საქართველოს მოამბის“ ახალგაზრდა რედაქტორი ალექსანდრე გავაციის პიროვნებით? ეს კაცი იყო იტალიელი მოქადაგე მღვდელი და ჯუზეპე გარიბალდის დიდი თაყვანისმცემელი. იგი იტალიის ქალაქიდან ქალაქში, რეგიონიდან რეგიონში დადიოდა და პატრიოტულ იდეებს, ქვეყნის გაერთიანებას და გარიბალდის მხარდაჭერას ქადაგებდა. ილია სწორედ ამ პატრიოტული იდეებით დაინტერესდა.

იყო მეორე გარემოებაც, რამაც ილიას გავაციის შესახებ სტატიის თარგმანისაკენ უბიძგა. როცა მომავალი ჟურნალის პროგრამას გაეცნო, კავკასიის საცენზურო კომიტეტმა ჟურნალის გამოცემის ნებართვა გასცა, თუმცა ერთი პირობით: „საქართველოს მოამბეში“ არ უნდა გამოქვეყნებულყო „არავითარი პოლიტიკური ამბები და მსჯელობანი“.² საკუთარი მოსაზრებების გადმოსაცემად და ცენზურის თვალის ასახვევად ილია ჭავჭავაძემ გადაწყვიტა, იტალიელი მოღვაწის ქადაგებები გამოეყენებინა, ასეც მოიქცა. ცენზურისათვის იტალიელთა ბრძოლა თავისუფლებისათვის მისაღები იყო, ქართველებისა – არა. ამ მიზნით თარგმნა ილიამ ნ. დობროლუბოვის სტატია. ასე გაეცნო ქართველი მკითხველი იტალიელთა ცნობილი მოქადაგე ბერის თავისუფლებისმოყვარე იდეებს, მათ შორის, მის შეხედულებებს ერის შესახებ.

გარდა ამისა, ილიამ თარგმანს დაურთო საერთაშორისო პოლიტიკური ტერმინებისა და ინსტიტუტების განმარტებები, ისეთებისა, როგორებიც იყო: კონსტიტუცია, დემოკრატია, ავტონომია, ფედერაცია და ა. შ. ასე გაჩნდა ქართულ პრესაში ტერმინ – ნაციის განმარტებაც. გავაციის ნახსენები ჰქონდა ტერმინი: „ნაციონალური გვარდია“. ილიამ განმარტა: „ევროპაში ჯარს, შედგენილს რომელიმე ქალაქის მოქალაქეებისაგან, ეძახიან ნაციონალურ გვარდიას“ და იქვე მიამატა: „ნაცია ნიშნავს ხალხს (ლათინურად natio – ხალხს)“.³

მოკლედ გადმოვცემთ მამა ალექსანდრე გავაციის ქადაგებების მთავარ აქცენტებს, რომელნიც ერის რაობას ეხება და რომლებსაც ილია სავსებით

² „საქართველოს მოამბე“. 1863 წელი. ფაქსიმილური გამოცემა. ტ. I. თბ. 1991. რედ. ნ. სარჯველაძე. გურამ შარაძის შესავალი წერილით. გვ. 3.

³ „საქართველოს მოამბე“. ტ. I; „მამა ალექსანდრე გავაცი და მისი ქადაგება“. დობროლუბოვის თხზულებიდან. გვ. 98.

იზიარებს. ეს ვარაუდი არაა. ამ შეხედულებებს შემდგომ პერიოდების ნაწერებში ილია ადასტურებდა კიდევ და ასაბუთებდა კიდევ.

ალექსანდრე გაგაცის ქადაგებების მთავარი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ იმდროინდელი იტალია ჯერ კიდევ დაშლილ-დანაწევრებულ სახელმწიფოებსა და პოლიტიკურ ერთეულებს წარმოადგენდა. ამგვარ ვითარებაში – იტალიელი ერთიანი ხალხი ჯერ არ არსებობდა. იმისათვის, რომ იტალიელი „ხალხობა“, ანუ ერი, ნაცია შემდგარიყო, იტალია უნდა გაერთიანებულიყო, გაგაცის სიტყვებით, „ალპებიდან ლილიბეამდინ, სიცილიიდან ტრიდენტამდინ“. უნდა შემდგარიყო იტალიელთა ერთობა: „ჩვენ უნდა ვიყვნეთ ან ერთი ოჯახი, ან სულ არაფერი“.⁴

გაგაცი კატეგორიულად უარყოფდა ცალკეული იტალიური პოლიტიკური ერთეულების ფედერაციისა თუ კონფედერაციის იდეას, რასაც „შეკრულობას“ უწოდებდა. ეს არ იქნება ქვეყნის გაერთიანება. გაგაცი ხალხს მოუწოდებდა: „შეკრულობა – თავის დღეში, თავის დღეში ნუ გვენდომება... ერთობა, ერთობა, ერთი იტალია კი ყოველთვის!“

ილია ჭავჭავაძემ მოახერხა ცენზურისთვის თვალი აეხვია და იტალიელი ბერის ქადაგების გადმოცემის გზით მიეთითებინა ქართველი საზოგადოებისათვის, ეროვნული ერთიანობისაკენ, რაც აუცილებელი პირობა იყო თავისუფლების მოპოვებისათვის. „საჭიროა ყველა შევერთდეთ ერთ ნაციონალური გრძნობით... ხოლო ჩვენი ნაციონალური გრძნობა მდგომარეობს ამ ლოზუნგში: იტალია თავისუფალი ალპებიდან ლილიბეამდე... მთელი იტალია, მთელი, მთელი...“.

იტალია იყო ერთ დროს ერთიანი და თავისუფალი. ამიტომ ბერი გაგაცი მოუწოდებს მოსახლეობას, ადადგინონ იტალია: „საერთო საქმე ჩვენი ყველასათვის ერთია. ჩვენ გვინდა აღვადგინოთ იტალია! მაშ ერთ პირზედ დავდგეთ ყველანი, შევადგინოთ ერთი ხალხი“. ილიაც, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, მუდამ აღნიშნავს ქართველი ხალხის ვინაობისა და თვითცნობიერების, ერთ დროს არსებული და დღეს დაცემული ვინაობის აღდგენის საჭიროებას. ეს არსებითი და პრინციპული საკითხია, არსი.

მაშ, ახალგაზრდა ილია ჭავჭავაძე ნაციას უწოდებს ხალხს, „ხალხობას“. იგი ჯერჯერობით არ ხმარობს ტერმინს – ერი. ნაცია არ წარმოადგენს ხალხის ან ხალხების უბრალო კრებულს, „შეკრულობას“, არამედ ის – ერ-

⁴ „საქართველოს მოამბე“. ტ. I, გვ. 102.

თობაა. ნაცია ნიშნავს ერთი ნაციონალური გრძნობით შემდგარი ხალხისა და ქვეყნის ტერიტორიულ ერთობას. აი, იტალიელი ბერი-მქადაგებლის აზრი, რომელსაც იზიარებს ახალგაზრდა ჭავჭავაძე.

ბერი გავაცი საუბრობს ერთობის, ერთიანობის, ნაციის, როგორც ერთ დროს უკვე არსებულის, „აღდგენაზე“, რასაც ილია შემდგომი პერიოდის ნაწერებში არა ერთგან და ორგან მიუთითებს, აღნიშნავს და დაბეჯითებით იმეორებს.

ჩვენ კი ხაზს გავუსვამთ ერთ არსებით გარემოებას, რომელიც განასხვავებდა XIX საუკუნის საქართველოსა და იტალიის რეალობას და ჩვენც აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ. ჯერ ერთი, იტალია იყო ტერიტორიულად და სახელმწიფოებრივად უაღრესად დაშლილ-დაჩეხილი ქვეყანა, რომლის დიდ ნაწილებსაც ავსტრიის იმპერია აკონტროლებდა. რა თქმა უნდა, არც საქართველოს ულხინდა, მაგრამ რუსეთის იმპერიაში შემაგალი ჩვენი ქვეყანა, ტერიტორიულად მაინც, ერთიან მთლიან ტერიტორიას წარმოადგენდა, ძირითადად, მაინც.

ამ გარემოების გამო ზოგიერთი პრობლემა, რომლებიც იტალიელების წინ იდგა, ქართველ საზოგადოების ნაკლებად აწუხებდა. გარდა ტერიტორიული საკითხისა, ქართულ-იტალიურ რეალობას ერთმანეთისაგან განასხვავებდა საეკლესიო ენის პრობლემაც. იტალიურ ქვეყნებში წირვა-ლოცვა მიმდინარეობდა ლათინურ ენაზე, რომელიც არ ესმოდა იტალიელ მრევლს. ბერი გავაცი უკმაყოფილოდ ეკითხებოდა იტალიელებს: რას და რაში გვეხმარება ეს ლოცვები, რომელნიც არც სამღვდელოებს და არც ჩვენ არ გაგვეგება?

ჩვენში კი, მართალია, ქართული წირვა-ლოცვა მნიშვნელოვანწილად შეიზღუდა რუსეთის გაბატონების შემდეგ, ის მაინც მიმდინარეობდა.

ცოტა უფრო გვიან, 1870-იან წლებში, ილიას ლექსიკაში მტკიცედ მკვიდრდება ტერმინი „ერი“. იგი ავტორის მიერ იხმარება როგორც ხალხის, ისე ნაციის მნიშვნელობით. ეს სამი ტერმინი ილიასთვის სინონიმებია.

იმას, რომ ერი, პირველ რიგში, ერთობას, ხალხის ერთიანობას ნიშნავს, ილია ჭავჭავაძე არაერთხელ აღნიშნავს. მისი აზრით, ერი – ხალხის ცალკეული ნაწილების, ინდივიდების ერთობაა. „მე სახეში მყევხართ ყველანი ერთად, ყველანი ერთად ხომ ერია, ქვეყანაა... ერს ერთი სული, ერთი გული აქვს, ხოლო ხორცი იმდენი, რამდენიც ცალკე ადამიანია“.⁵

⁵ „ღმერთმა ნუ დაგბეროთ“. გაზ.: „ივერია“. 1886 წელი. №1. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. VII. თბ. 2005, გვ. 238.

კიდევ ორიოდე მაგალითს ვიკმარებთ. ერთგან წერს, პროგრესი რომელიმე ერთი წოდების წინსვლა კი არაა მხოლოდ, არამედ „მთელი იმ კრებულისა, რომელსაც ერი ჰქვია, განურჩევლად დიდისა და პატარისა“.⁶

მეორე შემთხვევაში ილია ჭავჭავაძე ერის თავისებურ განმარტებას იძლევა, რომელშიც მახასიათებლებსაც ასახელებს: „ერი, როგორც კრებული ისტორიით შედუღებულ ერთსულ და ერთხორც მკვიდრთა“. ანუ გაავათანამედროვოთ: ერი არის მკვიდრი მოსახლეობის სულიერი და ფიზიკური ისტორიული ერთობა.⁷

გარკვეულ პერიოდში ილია ჭავჭავაძე კიდევ ერთ ტერმინს ხმარობდა ერის, ხალხისა თუ ნაციის სინონიმად – „გვარტომობას“. ამ ტერმინს ნიკო ნიკოლაძე და სხვა მოღვაწეებიც ხმარობდნენ ამ მნიშვნელობით. „გვარტომობის დედააზრმა“, ანუ ერის აზრმა, იდეამ, ილიას დასაბუთების მიხედვით, დიდი მნიშვნელობა იქონია ევროპის სახელმწიფოების ჩამოყალიბების პროცესში. სწორედ ამ იდეამ, ანუ „დედააზრმა“, გააერთიანა იტალიაო, სამართლიანად დაასკვნის ავტორი, 1886 წლის 18 თებერვალს „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში: „იტალია“.

ამ აზრს ილია იმავე წლის 24 მარტის წერილშიც შეეხო და უფრო ძარღვიანად დაასაბუთა, თანაც ჩვენ მიერ ზემონახსენები ტერმინების სინონიმურობა აღნიშნა: 1852 წლის შემდეგ, წერდა ი. ჭავჭავაძე, ნაპოლეონ III-ის წყალობით, ევროპის პოლიტიკურ ცხოვრებაში წინ წამოიწია „ევრეთ წოდებულმა ეროვნობამ, „ნაციონალობამ“, გვარტომობამ ერისამ“. ამ პრინციპმა გააერთიანა იტალია, გერმანია, უფლებები მოაპოვებინა უნგრელებს ავსტრიის იმპერიაში. ახლა ამ უფლებებისათვის იბრძვიანო ჩეხები, ირლანდიელები და სხვ. სტატიას ეწოდებოდა: „ირლანდია და ინგლისი“.

კიდევ: „ივერიის“ რედაქტორი 1886 წლის სტატიაში, „ავღანისტანის საქმე“, მიესალმებოდა ბულგარეთის გაერთიანებას და განმარტავდა, რომ ორად გაყოფილმა „ერთი გვარტომობის“ ხალხმა ერთმანეთთან შეერთება მოიწადინა და განახორციელა კიდევო. ან კიდევ: ავსტრია-უნგრეთის იმპერიაში „სამი გვარტომობის“ ხალხი ცხოვრობსო: გერმანელები (ნემენცები), უნგრელები (ვენგერები ანუ მაღიარები) და სლავიანებიო. ეს სტატია 1886 წელს იყო დაბეჭდილი და „ავსტრია-ვენგრია“ ეწოდებოდა.

⁶ „შინაური საჭირობო საქმეები და თავად-აზნაურთა უფლება-მოვალეობა“. გაზ. „ივერია“. 1897 წ. 2 მარტი. ხელმოწერელია. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. XIII. თბ. 2007, გვ. 277.

⁷ „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ღაღადი“. 1899 წ. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. XIV. თბ. 2007, გვ. 179.

ამჯერად ჩვენ ეროვნული პრინციპის მნიშვნელობა ევროპული ქვეყნების მოძრაობებში არ გვანტერესებს. ჩვენთვის საინტერესოა ერის აღმნიშვნელი სინონიმური ცნებების ხმარება ილიას ნაწერებში და გავიმეორებთ, რომ ესენი იყო: ხალხი, ერი, ნაცია, გვარტომობა, ეროვნობა და ხალხობა – ყველა მათგანი, ერს აღნიშნავდა. ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ „ერი“, როგორც ტერმინი და ცნება, საყოველღეოდ ილიას ლექსიკაში 1880-იანი წლებიდან შემოდის.

აქვე განვმარტავთ, რომ ტერმინ „ერს“ ილია ჭავჭავაძე ორი მნიშვნელობით ხმარობდა: ერთ შემთხვევაში „ერი“ ზოგადად – ხალხს ნიშნავდა და ყველა ეპოქასა და პერიოდს მიესადაგებოდა. მეორე შემთხვევაში „ერი“ – ისტორიული კატეგორიის მნიშვნელობით მოიხსენიებოდა და ნიშნავდა გარკვეული სოციო-კულტურული მახასიათებლების მატარებელ ერთობას, თანამედროვე მნიშვნელობით.

მაგრამ პირველსავე სიტყვას დაუბრუნდეთ ერის რაობის შესახებ, რომელსაც ილია ისე ვერ ჩამოაყალიბებდა, თუ მისი მახასიათებლებს არ დაადგენდა. ჩვენ აღარ მოვიყვანთ სახელგანთქმული ტრიადის ციტირებას ერის ისეთი მახასიათებლების შესახებ, რომელნიც 1860 წელს ჯერ კიდევ სტუდენტმა ჭავჭავაძემ დაასახელა: მამული, ენა, სარწმუნოება. მაშინდელი გაუწვრთნელი ქართველი არისტოკრატიული ინტელიგენცია ისე გააგულისა ახალგაზრდა სტუდენტის კადნიერებამ, რომ ვერც კი შეამჩნია ერის შემადგენელი „სამი ღვთაებრივი საუნჯე“.

ამის შემდეგ ილია მრავალგან და მრავალჯერ შეეხო და დაასახელა ერის ნიშან-თვისებები, მახასიათებლები თუ კომპონენტები. ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს მოვიყვანთ. 1882 წლის ჟურნალ „ივერიის“ მეათე ნომრის „შინაურ მიმოხილვაში“ იგი ყურადღებას ამახვილებს იმ კომპონენტებზე, რომლებითაც სხვადასხვა „ერი“ და „ხალხი“ განსხვავდება ერთმანეთისაგან: ქვეყანა, მიწა-წყალი, ჩვენი ვინაობა, „თვისება“ (თვისცნობიერება, თვითმყოფადობა), სარწმუნოება... ეკონომიური, პოლიტიკური, სამოქალაქო, საერო თუ სასულიერო „წესები“, ანუ წეს-წყობილება. ცოტა ქვემოთ, იქვე, კვლავ ჩამოთვლის: ენა, თვისებები, ზნე-ხასიათი, წეს-ჩვეულებანი, ისტორია და აწმყო, „შინაგანი და გარეგანი ბუნება“ და სხვ.

უფრო გვიან, 1897 წელსაც, 19 მარტის სტატიაში: „ტფილისში სომხობამ ხელთ იგდო ქალაქის თვითმმართველობა“, ავტორი კვლავ იმეორებს: ყველა ერს აქვს უფლება იქონიოს „თავისი რჯული, თავისი ენა, თავისი სარწმუნოება, თავისი ისტორიული სულთასწრაფვა“.

1880 წელს ქართველ თერგდალეულთა თავკაცის ყურადღება მიიპყრო პოლემიკამ, რომელიც ატყდა თბილისის ორ სომხურ გაზეთს – „მშაკას“ და „მელუ ჰაიასტანს“ შორის. რაზე კამათობდნენ? რომელი იყო ერის ის განსაკუთრებული თვისება, რომელიც გადამწყვეტი ფაქტორის როლს თამაშობდა ერების ერთმანეთისაგან განსხვავებაში. ე. ი. ისეთი რამ, რაც ერის იდენტობაში განმსაზღვრელი იყო. ილიამ თავისი დაკვირვების ანალიზი 1880 წლის 14 ოქტომბერს გაზეთ „დროების“ მკითხველს გაუზიარა წერილში: „სომხური გაზეთების პოლემიკა“.

„მშაკის“ აზრით, ერის უმთავრესი ნიშანი იყო ენა და „სამშობლო მიწა“ (ე. ი. ქვეყნის ტერიტორია – დ. შ). ავტორს ციტირებაც მოჰყავს „მშაკის“ აზრისა: „მხოლოდ ენა არჩევს ერთს გვარს (ხალხს) მეორისაგან, ენაა მხოლოდ საფუძველი გვარტომობისა“. მეორე სომხური გაზეთი „მელუ ჰაიასტანი“ არ ეთანხმება „მშაკს“ და მიიჩნევს, რომ უმთავრესი თვისება ერისა სარწმუნოებააო.

ი. ჭავჭავაძე არ ეთანხმება არც ერთ და არც მეორე თვალსაზრისს. ორივე სომხური გაზეთი ცდება: ერთი ან ორი ნიშან-თვისება არაა საკმარისი ერის განსაზღვრისათვის, მიუხედავად მათი დიდმნიშვნელოვნობისა. „არც მართო ენა, არც მართო სარწმუნოება და არც სხვა რამ ერთი თვისება ცალკე აღებული, არ შეადგენს ისეთ თვისებას რომელისაჲმ ერისას, ურომლისოდაც ამ ერს ერი არ დაერქმევა, რომელიც შეიქმს ამ ერს სხვებისაგან განრჩეულ, განსაკუთრებულ ერად“.

ამის შემდეგ ილია წარმოგვიდგენს ნიშან-თვისებათა ჩამონათვალს, რომელთა ერთობლიობაც შეადგენს „ხალხს, გვარ-ტომობას, ნაციას“. ის წერს: „განსაკუთრებულ ხალხს, გვარ-ტომობას, ნაციას შეადგენენ ყველა ის თვისებანი, ერთად აღებული, რომელიც იმას სხვა ხალხისაგან განასხვავებს, და ის პირობანი, რომლებშიაც იმას უცხოვრია. ამ შემთხვევაში ერთს სამშობლო ენასა და ქვეყანას იქნება სხვა თვისებებზე უფრო მომეტებული მნიშვნელობა ჰქონდეს, მაგრამ, უეჭველია, რომ ამათ გარდა ერთის ხალხის მეორისაგან გარჩევისთვის აგრეთვე დიდი მნიშვნელობა აქვს: საერთო ისტორიას, ამ ხალხის ყველა შვილებისას, ერთგვარ ხასიათს, ზნეს, ჩვეულებას, ერთგვარ ჭკუისა და გონების მიმართულებას, თითქმის ერთ ტანისამოსსა და სხვა და სხვ“.⁸

⁸ „სომხური გაზეთების პოლემიკა“. გაზ. „დროება“. 1880 წ. 14 ოქტომბერი. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. XV. თბ. 2007, გვ. 165-166.

ჩვენ წინაშეა ილია ჭავჭავაძის მიერ მოცემული ერის განსაზღვრება. ერის, ხალხის, გვარტომობის თუ ნაციის ცალკეულ ნიშან-თვისებებს ის ადრეც არაერთხელ ასახელებდა, მაგრამ ამჯერად მან ყველაზე ამომწურავად მოუყარა თავი ერის მახასიათებლებს და მოგვცა მასზე დაყრდნობით – ერის განმარტება, ამ ცნების საკუთარი განსაზღვრება. გარდა ერის მახასიათებლების მნიშვნელობის ხაზგასმისა, ილიამ მიუთითა კიდევ ერთი კომპონენტის არსებობას ერისათვის: „ის პირობანი, რომლებშიც მას უცხოვრია“. „პირობებში“, ცხადია იგულისხმებოდა საერთო წარსული. ასეც წერს: „ამათ გარდა ერთი ხალხის მეორისაგან გარჩევისათვის აგრეთვე დიდი მნიშვნელობა აქვს საერთო ისტორიას, ამ ხალხის ყველა შვილებისას“.

ქართველი ერის წარმოშობის დრო და ფაქტორები

ერის რაობის განმარტების გარდა, ილია ხშირად ამახვილებდა ყურადღება, ერის რომელიმე ნიშნისა თუ მახასიათებლის მნიშვნელობის ან ერის წარმომავლობის სხვა პირობების შესახებ. „ივერიის“ რედაქტორის ღრმა რწმენით, ერის ჩამოყალიბება სერიოზულმა პროცესებმა განაპირობეს და არა მეორეხარისხოვანმა მოვლენებმა. მეორე – ერის ჩამოყალიბება და, კერძოდ, ქართველი ერის ჩამოყალიბების პროცესი, ხანგრძლივი ისტორიის განმავლობაში – ძველი პერიოდიდან მიმდინარეობდა. მესამე – ერის ჩამოყალიბებაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, აგრეთვე, ეკონომიკურ ფაქტორს.

სწორედ ამ არაერთგვაროვანი სოციალ-ეკონომიკური, პოლიტიკურ-კულტურული მიზეზების ერთობლიობაზე მიუთითებს, ერის ფორმირების ილიასეული განმარტება 1886 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში: „სახასო გლეხთა მამულების შესახებ“. მასში ავტორი ქართველი ერის წარმოქმნის სავარაუდო დროსაც მიანიშნებს, გარემოებებსაც.

ვკითხულობთ: „ერი ორი ათასი წელიწადია სცხოვრებს ისტორიულად და ნუთუ ჰგონია ვინმეს, რომ მისი ყოფა-ცხოვრება შემთხვევის საქმეა და არა ისტორიულ მომჭირნეობისა, ჭირნახულობისა და გამოწაცადისა, თუ ესეა ნუთუ ჰგონია ვისმეს, რომ მის ეკონომიურს თუ სხვაფერს ყოფა-ცხოვრებას ღრმად გაჭრილი არა ჰქონდეს თავისი საკუთარი, თავისებური საძირკველი, რომელზედაც ერს დუღაბ-კირად უხმარია თავისი გამოცდილება და ქვად – თავისი სულიერი და ხორციელი მიდრეკილება“.⁹

⁹ „სახასო გლეხთა მამულების შესახებ“. გაზ. „ივერია“. 1886 წ. 3 მარტი. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. VII, გვ. 413.

როგორც ვხედავთ, ილია ავითარებს აზრს, რომ ქართველ ერს ისეთი საკუთარი ეკონომიკური და სამეურნეო სისტემა ჰქონდა ჩამოყალიბებული, რომელიც მისი არსებობის შენარჩუნებას და კეთილდღეობას შეესაბამებოდა და ხელს უწყობდა. ილია ჭავჭავაძის მოსაზრებას სრულიად ადასტურებს თანამედროვე ქართული საისტორიო მეცნიერების მონაცემები.

ეს საკითხი საკმაოდაა შესწავლილი ჩვენს ისტორიოგრაფიაში და აღარ გავამახვილებთ მასზე ყურადღებას. მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ უკანასკნელ ხანს ისტორიულ წარსულში ქართველი ხალხის სამეურნეო სისტემას და ჩვენი ქვეყნის ცალკეული ეთნოგრაფიული კუთხეების ეკონომიკური ურთიერთობის საკითხებს შეეხო როლანდ თოფნიშვილი. მკვლევარმა სამეცნიერო ლიტერატურის, განსაკუთრებით კი ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომების მოხმობით და საკუთარი კვლევის შედეგად მიღებული კონკრეტული მონაცემებით, კიდევ ერთხელ დაასაბუთა, რომ ჩვენი ქვეყნის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ერთმანეთთან სპეციფიკური სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობის საფუძველზე.

ეს კავშირები, რა თქმა უნდა, უფრო ძლიერი იყო მაშინ, როცა ქვეყანა პოლიტიკურად ძლიერი და გაერთიანებული იყო. მაგრამ სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთმიჯავჭეულობა მყარი იყო საქართველოს დამლილობის ხანაშიც. ამას ადასტურებს მრავალი წყარო და ფაქტები, რომლებიც მკვლევარს მოჰყავს. სამცხე-ჯავახეთის, კოლა-არტაანის, აჭარის, მთიანი რეგიონების, იმერეთის, რაჭის, სვანეთის, სამეგრელოს, ქართლ-კახეთისა თუ სხვა მხარეთა მოსახლეობა აუცილებელი სამეურნეო-ეკონომიკური დამოკიდებულებით იყო დაკავშირებული ერთმანეთზე და ქმნიდა „ერთიან კულტურულ-სამეურნეო ორგანიზმს“, ერთ სამეურნეო ერთეულს. მეტიც, „პოლიტიკურ გაერთიანებამდე საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები, ქართველთა განსახლების სხვადასხვა არეალები ერთ სამეურნეო ერთობას წარმოადგენდნენ“.¹⁰

მკვლევარი დაასკვნის, რომ თვით ისეთი უმნიშვნელოვანესი პრობლემა, როგორიცაა „ქართველი ერის ჩამოყალიბების საკითხის გარკვევა“ – სამეურნეო-ეკონომიკური ფაქტორის გარეშე წარმოუდგენელია. სწორედ სამეურნეო-ეკონომიკური ერთობა იყო ერთ-ერთი ფაქტორი, რომელმაც განაპირობა „ადრე შუა საუკუნეებში“ ქართველი ერის ჩამოყალიბება.

¹⁰ რ. თოფნიშვილი. საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები. თსუ საქართველოს ისტორიის შრომების სპეციალური გამოშვება: „შოთა მესხია – 100“. თბ. 2016, გვ. 397.

სწორედ სპეციფიკური სამეურნეო-ეკონომიკური სისტემა ჰქონდა მხედველობაში ილია ჭავჭავაძეს, როცა ოპონენტების მისამართით შენიშნავდა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ: ნუთუ ვინმეს ჰგონია, რომ ეკონომიკურ ყოფაცხოვრებას ღრმა საძირკველი არ ჰქონდა ერის სულიერ და ხორციელ ცხოვრებაში და „დუღაბ-კირის“ და „ქვის“ მნიშვნელობა არა ჰქონდაო? დუღაბ-კირი – ერის ერთობას უზრუნველყოფდა, ხოლო ქვა – ამ ერთობის სიმტკიცის სიმბოლო იყო.

რა თქმა უნდა, ილია ჭავჭავაძე და თერგდალეულები მშვენივრად ხედავდნენ, რომ კაპიტალიზმმა, ალებ-მიცემობამ, რკინიგზებმა ძირეულად შეცვალა ცხოვრება. ახალმა ეპოქამ რეალობის ყველა სფეროს განვითარება დააჩქარა და გარდაქმნა. ცხადია კაპიტალიზმმა ხელუხლებლად არ დატოვა ერიც, ეროვნული სფეროც, მან გააღრმავა ეროვნული ერთიანობის, ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესიც. ამავე დროს, ახალმა სისტემამ ახალი ერები გამოიყვანა ისტორიის სარბიელზე და ამ პროცესსაც შესანიშნავად აცნობიერებდნენ თერგდალეულები.

სწორედ ამიტომ გამოიჩინა ილია ჭავჭავაძემ ერთმანეთისაგან ძველი და ახალი ერები და შემოიღო ე. წ. ისტორიული ერის ცნება. კაპიტალიზმმა ძველი ერები, მათ შორის ქართველი ერი – ახალი ამოცანების წინაშე დააყენა: მას უნდა აღედგინა ის, რაც ძველ ისტორიულ ხანაში გააჩნდა – ეროვნული ერთობა, ეროვნული თვითობა, ეროვნული თვითცნობიერება, მას უნდა განეხორციელებინა დიდი ამოცანა – აღედგინა დაცემული ვინაობა, ის, რაც მას გააჩნდა დიდი ხნის წინ.

ქართველი თერგდალეულების ლიდერი საქართველოს იმ ქვეყანათა რიცხვს და ქართველ ხალხს იმ ხალხთა რიცხვს აკუთვნებდა, რომლებსაც ადრე „ჰქონია თავისი ისტორიული ეროვნობა“. ამ, ჩვენი აზრით, დიდმნიშვნელოვან დასკვნას მოსდევს კიდევ უფრო საფუძვლიანი და დიდმნიშვნელოვანი მოსაზრება, რომელიც „ისტორიულ ერებს“ ლამის უძლეველობის სტატუსს ანიჭებს:

„ისტორიულ ერთა მოსპობა შეუძლებელია – ეს აზრი რომელიმე რუს მწერალს ეკუთვნის და ილიაც მის ავტორიტეტს ეყრდნობა, მის ციტირებას ეწევა, – დიდი უბედურობისა და დამცირების შემდეგაც კი, იგინი კვლავ აღდგებიან ხოლმე და გულში ღრმად იმარხავენ შეურიგებელს სიმბულვარეს დამჩაგრელთა და დამპყრობთა მიმართ“.¹¹

¹¹ „მინაური მიმოხილვა“. ჟურნ.: „ივერია“. 1883 წ. №9. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. VII, გვ. 161.

აღნიშნული დასკვნა იმდენად ღია განაჩენი იყო ყოველი ჯურის დამპყრობელთათვის და ამ შემთხვევაში რუსეთის მონარქიისათვის, რომ ილიას არ უშველა „რუსის მწერლის“ ავტორიტეტმა, ცენზურამ ამოიღო ფრაზა და არ დაბეჭდა, მაგრამ უპირველესი თერგდალეულის აზრი აზრად დარჩა და დარჩება, რომ იგი ქართველ ერს „ისტორიულ ერად“ მიიჩნევდა და მსგავსი ერების ასიმილაციას – შეუძლებლად. ცხადია, ისტორიულ ერში იგულისხმებოდა, პირველ რიგში, ის გარემოება, რომ ქართველი ხალხის „ერად“ ფორმირება მოხდა ისტორიულ დროში – საუკუნეების წინ. ამ აზრს ილია მრავალგზის აფიქსირებდა.

ამის შემდეგ „ივერიის“ რედაქტორი იმ ინკოგნიტო რუსი მწერლის აზრს თვითონ ავითარებს და დამატებითი არგუმენტით აქვითიერებს: „ისტორიულ ერთა მოსპობა კიდევ უფრო შეუძლებელი გახდა „ეხლანდელ დროში“ ე. ი. XIX საუკუნეში, „როცა ასე საყოველთაოდ განმტკიცებულია და აღვზნებული ეროვნული გრძნობა და თავისუფლების სურვილი, ესევეთარი საქმე უფრო ძნელ საქმეს წარმოადგენს. მოსპობა რომელიმე ერის დამოუკიდებლობისა და თავისებისა და შერაცხვა მისი სხვა ერთა შინა – ეგ იმას ჰნიშნავს, რომ ძალად და განზრახ აიღოს მან თავისთავზე ხელი, დაივიწყოს თავისი უწინდელი ცხოვრება...“. მერე ჩამოთვლის ყველაფერ იმას, რაც უნდა დაივიწყოს ან რის დავიწყებასაც ერს აიძულებენ: „...თავისი უწინდელი ცხოვრება, თავისი მოგონებანი, თავისი დაცემული დიდება, თავისი ინტერესები, თავისი ზნე, ენა... ეს საქმეც აღემატება კაცთა შემძლეობას“.

ქართველი ერი რომ ი. ჭავჭავაძეს წარსულ საუკუნეებში არსებულად და ჩამოყალიბებულად მიაჩნდა, დიდი მოღვაწის არაერთ ტექსტშია დადასტურებული, ნახსენები და გამეორებული. მას არსად არა აქვს თქმული, თითქოს ქართველი ერი XIX საუკუნეში ჩამოყალიბებულიყო, „დაბადებულიყო“ და ამ პერიოდის პროდუქტი ყოფილიყო. ის სავსებით გასაგებად ამბობს და მრავალჯერ იმეორებს, რომ „დღეს (ე. ი. XIX საუკუნეში – დ. შ), ცხადად და უტყუარად შესაძინველია ნიშნები ერის გამოფხიზლებისა, ძველის საუკეთესო ნაანდერძევის აღდგენისა“.¹²

„ივერიის“ რედაქტორი კიდევ უფრო ნათლად გადმოგვცემს თავის აზრს ძველი და ახალი ერების შესახებ, ერთ საყურადღებო წერილში „ზნეობრივი სიწმინდის მნიშვნელობა ერის მერმისისათვის“, რომელიც 1886 წლის 16 აპ-

¹² ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. VII, გვ. 161.

რილის „ივერიაში“ გამოქვეყნდა. ეხება რა ზნეობრიობის ფაქტორს, ავტორი ეყრდნობა „საფრანგეთის მეცნიერის სახელგანთქმულ რენანის“ ავტორიტეტს.

ამჯერად ზნეობრიობის ფაქტორი არ გვანტერესებს. ამ წერილში ილიამ კიდევ უფრო ნათლად გამოკვეთა აზრი, რომ არსებობენ ძველი და ახალი ერები. ძველ ერებად მას მიაჩნდა რომის დაცემის ეპოქაში წარმოქმნილი ერები, ხოლო ახალ ერებად ის მიიჩნევდა მოწინავე კაპიტალისტურ ევროპულ ერებს. „...რომი დაეცა, ვითარცა თვითმპყრობელი მაშინდელის ქვეყნისა და მის გასამძლეო ნაშთზედ აშენდა ახალი ქვეყანა, წარმოდგენენ სხვა, ახალნი თუ ძველნი ერნი, რომელთაც დღეს სვე-ბედი ქვეყნიერობისა ხელთ უჭირავთ და კაცობრიობას წინ უძღვებიან“.

ძველი და ახალი ერების თემას ი. ჭავჭავაძე თავის განმარტებულ წერილშიც „აი ისტორია“, ეხება. აკრიტიკებს რა ივანე ჯავახიშვილს და ერების „დაბერების“ დრეპერისეულ თეორიას, „ივერიის“ რედაქტორი წერს, „რას გვიქვიათ ერების სიბერე?“ შემდეგ ის ჩამოთვლის სხვადასხვა ერს: ინგლისელებს, ფრანგებს, გერმანელებს, ამერიკელ-ინდიელებს, აფრიკელებს, „აბაშის ეთიოპელებს“ და მიუთითებს, რომ ჩამოთვლილთა შორის „არიან ძველნი და ახალი...“ შემდეგ ავტორი განმარტავს კიდევ, როგორ ესმის ერის სიძველე და სიახლე: „ეგ ძველ-ახლობა მართო იმას მოასწავებს, რომ ერთი ერი ადრე გამოსულა საისტორიო სარბიელზე და მეორე გვიან“.¹³

მაინც როდისაა საგულგებელი ილიასთვის ქართველი ერის ფორმირება და ჩამოყალიბება? იგი კონკრეტულ პერიოდს არ ასახელებს, მაგრამ ადრე შუა საუკუნეებს გულისხმობს. მას უყვარს ერის არსებობის „ორიათასწლოვანი ისტორიის“ მოხსენიება. ქართველი ერი „ორი ათასი წელია ცხოვრობს ისტორიულად“, წერს ის ზემოთ დამოწმებულ სტატიაში: „სახასო გლეხთა მამულების შესახებ“.

„ქართველ ერს აიღებთ თუ სომხისას, ათასის წლების ისტორია აქვთ“, წერს „ივერიის“ რედაქტორი თავის გაზეთში 1897 წლის 26 აპრილს სტატიაში: „ჩვენში დიპლომა ნიშანი მეკურნალის ცოდნისა და არა თვით ცოდნა“.

„ამ პატარა ქვეყანამ, ამ ერთმა მუჭა ერმა XVIII საუკუნის დასასრულამდე, შეირჩინა რჯული, ენა, ეროვნული ვინაობა და თავისი ქვეყანა“, 1899 წელს „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში, „ასის წლის წინათ“, ავტორი ერს თავისი კომპონენტებით ასახელებს.

¹³ „აი ისტორია“. გაზ.: „ივერია“. 1889 წ. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. XI, გვ. 142-143.

„ქვათა ღაღადში“ ილია იშველიებს ღიუბუა დე მონპერეს ავტორიტეტს, რომელიც „იხსენიებს ქართველებს, ვითარცა ძველისძველ ერს“.

„ორი ათასი წელიწადზე მეტია, ჩვენ ვცხოვრობთ, მტერსა და მოყვარეს გავძლივართ, ქვეყანა, მიწა-წყალი, ჩვენი ვინაობა, თვითება, სარწმუნოება შეგვინახავს, გვქონია ჩვენი წესები – ეკონომიური, პოლიტიკური, სამოქალაქო, საერო თუ სასულიერო...“.¹⁴

ილია ჭავჭავაძე ხშირად წერდა ეროვნული პრობლემის რომელიმე ასპექტზე. და თუ ქართველ ერს ახსენებდა, მასზე მსჯელობდა, როგორც დიდი ხნის წინ არსებულ-ჩამოყალიბებული ფენომენის შესახებ. ერთგან მან ყურადღება გაამახვილა ერისათვის დამახასიათებელ ისეთ საერთო თვისებაზე, როგორიცაა – ხასიათი, ზნე-ჩვეულებანი, ფსიქოლოგია, ფსიქო-ასპექტი.

1881 წლის 4 ოქტომბერს გაზეთ „დროებაში“ ქვეყნდება ილიას წერილი: „ქართველები საქართველოში“. ავტორის განმარტებით, ხალხთა გადასახლება-გადმოსახლებების დროს ჩვენ „ისეთი კუნჭული“ გვერგო, რომელიც „ქვეყნის თვალათ“ ითვლება, ამიტომ ყველას აქეთ ეჭირა თვალი. ქართველებს ამ ქვეყნის დასაცავად მუდმივი ომი უხდებოდათ. სწორედ ამ მუდმივმა ომმა ჩამოაყალიბა ქართველი კაცის ხასიათი. „ომის კაცებად“ შევიქნენ. ყველას იარაღი გვეჭირა ხელში. ყველა ციხეებში ვიდექით და გადავყურებდით მტერს, როდის მოვა, როდის დაგვესხმის თავს და როდის დაგვეჭირდება იმასთან შებმა.

შემდეგ ავტორი განგვიმატავს, რომ „ერის ცხოვრება და ხასიათები ხომ საუკუნოებად სდგება, საუკუნოებით მაგრდება და იმის გამოცვლა, ძველი ზნის, ხასიათის, ჩვეულების დატოვება და ახლის მიღება, იმისთვის ძნელია, ამას დრო უნდა და მარჯვე გარემოება“. მაშ, ავტორის დაკვირვებით, ერის ხასიათი და ერის დროთა, საუკუნეთა, ისტორიის ხანგრძლივი სვლის მანძილზე ყალიბდება, მას ცხოვრების გარემოებანი და პირობები აყალიბებს, ერსაც, როგორც ერთობის სახე-ფორმას, ის ქმნის.

შეცვლილი ცხოვრების პირობები ერის ხასიათსაც ცვლის. ჩვენი დიდი მოღვაწე ქართველი ერის ზნე-ხასიათისა და ფსიქოლოგიის ტრანსფორმაციის პროცესსაც აკვირდებოდა. მას ქრონოლოგიური სიზუსტით ჰქონდა შემუშავებული-სისტემატიზებული ქართველი ერის ევოლუციის ეტაპები. მიგადევნოთ ყურადღება მის მსჯელობას.

¹⁴ „მინაური მიმოხილვა“. 1882 წ. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. VII, გვ. 15.

ქართველმა ერმა, როგორც „შეკუმშულმა ეროვნობის ჯგუფმა“, XVIII-XIX საუკუნეებამდე მოადწია. ისეთ მძიმე ისტორიულ პერიოდში, როგორიც XVIII საუკუნე იყო, კავკასიაში ცხოვრობდნენ „წვრილი ერები“, მომთაბარე ტომები, ელენი – ლეკების, ჩერქეზების თუ სხვათა სახით. მათ ხანები, ბეგები, იმამები განაგებდნენ. იყვნენ სომხებიც, რომლებიც აქა-იქ ცხოვრობდნენ და ნაკლებად შეადგენდნენ „შეკუმშულ და ერთ ალაგას დასახლებულ“ ხალხს.

კავკასიელი ხალხებისაგან განსხვავებული ხარისხის მდგომარეობა ეკავა „ქართველ ერს“. ის, მართალია, დაღლილი და ილაჯგაწყვეტილი იყო, მაგრამ „მედგრად მებრძოლ“ ერთობას წარმოადგენდა „...როგორც სჯულის, ისე დამოუკიდებლობის, თვითების დასაცავად“.

შემდგომ უფრო აზუსტებს: „ხოლო საქართველო, რაც უნდა დაუძლეული და გახრწნილი ყოფილიყო, მისი საზოგადოებრივი ცხოვრების აგებულება წარმოადგენდა თვითმდგომარე სამეფოს, მისი ხალხი, ერთმორწმუნე და ერთენოვანი, წარმოადგენდა შეკუმშულს ეროვნობის ჯგუფს...“.¹⁵

როგორი იყო „ქართველი ერის“ საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობა XVIII საუკუნეში: ის იყო დასუსტებული და დაშლილი; მაგრამ ის „ერთობას“ ინარჩუნებდა; გააჩნდა და იბრძოდა ეროვნული „თვითმყოფადობის“ (თვითების) დასაცავად; ჰქონდა სახელმწიფოებრიობა და განვითარებული საზოგადოებრივი სტრუქტურული აგებულება; იყო ერთმორწმუნე და ერთენოვანი და ყოველივე ჩამოთვლილისა და ადრე დაფიქსირებულის გათვალისწინებით, წარმოადგენდა „შეკუმშულს ეროვნობის ჯგუფს“, – ანუ ერს.

მაშ, მერე რა მოხდა, მერე რაღატომ გახდა ილიასა და მისი თანამებრძოლებისათვის საზრუნავი: „დაცემული ვინაობის აღდგენა“; ეროვნობის გრძნობის გაძლიერება, ზოგადქართულის გამარჯვება პირადულ-პიროვნულზე და ა. შ. ანუ ნაციონალური პრინციპის აღორძინება, ისე როგორც ეს ხდებოდა იმდროინდელ ევროპის ქვეყნებში?

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო (მასში, ცხადია, ქართლ-კახეთის სამეფო იგულისხმება – დ. შ.) მრავალი ასპექტით გამოირჩეოდა კავკასიურ სივრცეში, იგი მაინც დასუსტებულ-მოღლილ ქვეყანას წარმოადგენდა და რუსეთის იმპერიის „ინკორპორაციის“ მსხვერპლი აღმოჩნდა. ჩვენ ზემოთ უკვე შევეხეთ, რომ ავტორი ამ წერილში რომელიმე გამოჩენილი რუსი „მწერლის“ ავტორიტეტს ეყრდნობა. „მწერალში“ აუცილებელი არაა მხატვრული

¹⁵ „სხვადასხვა ერების უცნაური მდგომარეობა კავკასიაში“. გაზ.: „დროება“. 1882 წ. 9 იანვარი. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. XV, გვ. 299.

სიტყვის ოსტატი იგულისხმებოდას, პირიქით, ამ შემთხვევაში რომელიმე რუსი პუბლიცისტი ან ინტელექტუალი იგულისხმება, რომელიც ხშირად წერდა ეროვნულ პრობლემებზე.

ინფორმაციისათვის აღვნიშნავთ, რომ იმ „ერთი რუსი მწერლის“ შემდეგ ილია სხვა რუს მწერლებსაც ასახელებს და „ეროვნული პრინციპების მოსარჩლეებს“ უწოდებს მათ: გრადოვსკის, პიპინს და სხვებს. გრადოვსკის რომ ასახელებს ჩვენი ავტორი, ეს ცნობილი რუსი სამართალმცოდნე და პუბლიცისტი ალექსანდრე გრადოვსკია. ილიას მხედველობაში უნდა ჰქონდეს, ალბათ, ა. გრადოვსკის ცნობილი ნაშრომი: «Национальный вопрос в истории и литературе», რომელიც გამოქვეყნდა 1876 წელს.

ილიას მოჰყავს რუსი ავტორის სიტყვები, რომ, საზოგადოდ ქვეყნის ინკორპორაცია, რომელსაც ჰქონია თავის „ისტორიული ეროვნობა“, ყოველთვის დიდ სიძინელს წარმოადგენს და ხშირად უფრო მეტი ვნება მოაქვს, ვიდრე სარგებლობა.

ილია განაგრძობს: მიუხედავად იმისა, რომ ქართველმა ერმა ინკორპორაციის შედეგად სახელმწიფოებრიობა დაკარგა და „ძნელ“ მდგომარეობაში ჩავარდა, XIX საუკუნის პირველ მესამედში მაინც ძლიერ ეროვნულ ერთობას წარმოადგენდა. ამ პერიოდის ქართველობაც სხვანაირი ხალხი იყო. ავტორის აზრით, მაშინდელი ქართველები უფრო „საქმის ხალხი“ იყო, სამუშაო ბევრი ჰქონდათ, „ბოზბაშისა და ჩიხირთმისათვის“ არ ზრუნავდნენ და საამისო დროც არა ჰქონდათ.

აქ ავტორი საქართველოს დაპყრობის შემდგომ აურზაურთან ოცდაათწლიან პერიოდს გულისხმობს, მათ შორის, ანტირუსულ აჯანყებებსაც, მაგრამ, საცენზურო პირობების გამო ვერ ახსენებს მათ. თუმცა ამ შფოთიან ხანას მოჰყვა 40-50-იანი წლების უმოძრაობის ხანა. დადგა დრო მიძინებისა, ჩვენი „ეროვნულის მიმდინარებისა, მოქანცულობისა... ქვეყანა მხოლოდ ლუარსაბ თათქარიძეებით აივსო, რუსეთუმეებმა დაამშვენეს ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება და საზოგადოებრივის სამსახურის ასპარეზი“.¹⁶ საქმეს ვერ შევლოდა ორიოდე დიდი ქართველის მოღვაწეობა: ნიკო ბარათაშვილის, გრიგოლ ორბელიანის, ალექსანდრე ჭავჭავაძის, სხვათა.

აი, სწორედ ამ დროს ჩაეყარა საფუძველი ქართველი ერისათვის დამახასიათებელ მანკიერებებს, მავენ წეს-ჩვეულებებს. პირველ რიგში, ჩვენს ავ-

¹⁶ „შინაური მიმოხილვა“. 1882 წ. სექტემბერი. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. VII, გვ. 159.

ტორს, რა თქმა უნდა, ეროვნული ერთიანობის რღვევა და ეროვნული თვითშეგნების დასუსტების პრობლემა აწუხებდა. 1883 წლის ერთ „შინაურ მიმოხილვაში“ პუბლიცისტი სავალალო გარემოებას უსვამს ხაზს, რომ თანამედროვე ქართველებში დაირღვა საერთო, ზოგადქართველობის შეგნება და გამარჯვებულია პირადული ინტერესის გრძნობა. პუბლიცისტის რწმენით, ადრე, წარსულ ისტორიულ დროში ასე არ იყო. მაშინ სხვაგვარად იყო. მაშინ „ჩვენობის“ შეგნება სჭარბობდა „ჩემობის“ ანგარიშს.

ძველ დროში რომ „ჩვენი თვალი და ყური მარტო „ჩემობაზედ“ გაჩერებულყო და „ჩვენობა“ დავიწყებას მისცემოდა, მაშინვე სულს გავაფრთხობდით და ჩვენი ერი მტვერსავით აღიგებოდა დედამიწის ზურგიდამ. ჩვენი ძალ-ღონე, ჩვენი ეროვნული სიმტკიცე და დაურღვევლობა მარტო იმაში იყო, რომ ყოველს ჩვენგანს ჯერ „ჩვენ“ ჰქონდა სახეში და მერე „მე“.

ახლა როგორ არის ამ მხრივი მდგომარეობა ქართველი ერისა? ისე, რომ „მე“ დაიჭირა „ჩვენობის“ ადგილი. რა არის ერის დღევანდელობის ამოცანა და მიზანი? „ჩვენი ერის სურვილია – ხელახლად „ჩვენობას“ ფეხი აადგმევინოს და კუთვნილი ადგილი მოუპოვოს ჩვენს ცხოვრებაში, დაიძლიოს ჩვენში არსებული თვითვეულობა განცალკევებით განზედ დგომა და საკუთარი „მე“.¹⁷ როგორც მრავალჯერ, ჩვენი პუბლიცისტი ჩვეული სიჯიუტით კვლავ წარსულში არსებული ერის ერთიანობაზე მიგვითითებს და მიზნად სახავს ადრე არსებული ეროვნული ერთიანობის აღდგენის აუცილებლობას. ერთიანობა და ერთობა კი, როგორც აღვნიშნეთ, ერის არსებობის ერთ-ერთ მძლავრ კომპონენტად ჰქონდა ილიას წარმოდგენილი. ის ძველებური სიმტკიცით უნდა აღორძინებულიყო. აქ და სხვაგანაც, კიდევ ერთხელ, არაა საუბარი რაღაც ახლის და არარსებული შექმნაზე, არამედ საუბარია – ძველად არსებულის აღდგენაზე.

ქართველი ერის ქმნალობის კიდევ ერთ ფაქტორს უსვამდა ხაზს თავის ნაწერებში და ზეპირ გამოსვლებში ილია ჭავჭავაძე – სარწმუნოებას. ქრისტიანულმა სარწმუნოებამ შექმნა კიდევ ერთი მტკიცე ფაქტორი ქართული ერის ჩამოყალიბებისათვის. ამ ფაქტორის მნიშვნელობა მეტისმეტად გაზარდა საქართველოს გეოპოლიტიკურმა მდგომარეობამ, რომელიც ლამის VII საუკუნიდან XIX საუკუნემდე თითქმის ერთნაირი იყო – იგი იყო, ჯერ ერთ-ერ-

¹⁷ „შინაური მიმოხილვა“. „ივერია“. 1883 წ. თებერვალი. ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. VII, გვ. 95.

თი, ხოლო შემდეგ კი თითქმის ერთადერთი სახელმწიფო, კავკასია-წინა აზიის სივრცეში, რომელიც აქტიურად, იარაღით ხელში, უპირისპირდებოდა გამუდმებულ მუსლიმურ ექსპანსიას, რადგან სომხური სახელმწიფოები მალე ჩამოსცილდნენ ანტიმაჰმადიანურ ქრისტიანულ ფრონტს.

1882 წლის ჟურნალ „ივერიის“ მეათე ნომრის „შინაური მიმოხილვის“ მიხედვით, ილია ჭავჭავაძის აზრით, ქართველი კაცი სარწმუნოებაში ხედავდა თავის სამშობლოს, თავის გვარტომობას, ქართველობას. დღესაც კი ქრისტიანი და ქართველი სინონიმები იყო მთელი კავკასიელი არაქრისტიანი ხალხებისათვის.

გარდა ამისა, ქრისტიანობა აერთებდა ქართველ ერს. ის არ იყო მხოლოდ სარწმუნოება ქართველებისთვის, ის პოლიტიკური „ქვითკირი“ იყო, რომელიც საქართველოსა და ქართველი ერის სხვადასხვა ნაწილს აერთებდა. სარწმუნოებრივი ერთობა იმავდროულად ერის ერთობასაც ნიშნავდა. სხვათა შორის, ეს ქართველი ერი ამ მიზეზით უფრო ხილდებოდა თავის რჯულს, რომელიც „დულაბის“ როლს ასრულებდა ერის ერთობაში. სწორედ ამგვარი თვალსაზრისით უყურებდნენ სარწმუნოებას, საქართველოს მეფეები და „სახელგანთქმული კაცები“, დასკვნის ილია, რომელიც თავის ამ ცნობილ სტატიაში ივანე ჯავახიშვილს და ერების ე. წ. „დაბერების“ თეორიას აცამტკერებდა.

როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, ილია ერის ჩამოყალიბების პირობებზე რამდენიმე კომპონენტის ერთობლიობას ასახელებდა და არა ერთ რომელიმე ნიშან-თვისებას. ყველა მათგანს თავისი უნიკალური როლი შეჰქონდა ისეთი ერთობის ფორმირებაში, როგორიც ერი იყო. ერთ-ერთ წერილში, რომელიც 1883 წელსაა გამოქვეყნებული გაზეთ „დროებაში“, იგი კვლავ ხაზს უსვამს ქრისტიანული სარწმუნოების გამაერთიანებელ რესურსს ქრისტიანული რელიგიის გავრცელების ადრინდელ ეტაპზე.

ამ წერილში „ივერიის“ რედაქტორი ქართველი ერის ფორმირების საგულვეტელ პერიოდსაც მიანიშნებს. ესაა დაახლოებით ქრისტიანული სარწმუნოების გავრცელებისა და ოფიციალურ რელიგიად ქცევის ახლო ეპოქა. სწორედ ამ დროს, ამ ეპოქაში უნდა შექმნილიყო, ილიას აზრით, ქართველი ერის ჩამოყალიბების გამაერთიანებელი საფუძველი.

სტატიაში „წმინდა ნინოს დღესასწაული“ იგი იმგვარ კონტექსტს ქმნის, რომელშიც იგულისხმება, რომ სხვადასხვა ნიშან-თვისება ერისა, უკვე, ძირითადად, ჩამოყალიბებული იყო ერის ფორმირებისათვის და მისი საბოლოო დასრულება მოხდა ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად ქცევის ახლო ხა-

ნემი: წმინდა ნინოს მოძღვრებამ „შეაერთა ჩვენი ერი ერთს მკვიდრ ოჯახად, რომელიც მთელის ევროპის ოჯახებში შეირაცხა ერთ მოძმე ოჯახად...“.¹⁸

ილია ჭავჭავაძის რწმენით, ქრისტიანობის ქადაგება ქართველობის ერთიანობის ქადაგებასთან ერთად და საერთო კონტექსტში მიმდინარეობდა, ერთი მეორესთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული და სინონიმურ ერთიანობას წარმოადგენდა: „ცხოვლად შეკავშირებული სწავლა ქრისტესი ქართველ ერობასთან“ – აი, რა იყო მიზეზი, რომ დღემდე შეურყევლად რჩებოდა ქრისტიანობა ჩვენში. „ქართველობა და ქრისტიანობა საქართველოში ერთსა და იმავეს ნიშნავდა, იგი ერთმანეთისაგან არ იყო განშორებული“, აი, რა ესმოდა ხალხს, მრევლს ყოველდღიურად ეკლესიებში, – განმარტავდა ილია ჭავჭავაძე და ეს ყველაფერი, მისი წარმოდგენით, სწორედ ქრისტიანობის გავრცელებისა და დამკვიდრების ადრეულ ეტაპზე ხდებოდა, ქართულ ერთობასთან, ქართველი ერის ფორმირებასთან ერთად.

საკმარისია, შევაჯამოთ. ილია ჭავჭავაძის ნააზრევი ქართველი ერის რაობის, მახასიათებლებისა და ფორმირების შესახებ, შესაძლებელია შემდეგი თეზისების სახით ჩამოვაყალიბოთ:

1. ერი იყო ხალხის ერთობის ფორმა. ქართველი ერი წარმოადგენდა ერთობას. ილია ჭავჭავაძე „ქართველ ერს“ ხმარობდა ორი მნიშვნელობით. ერთ შემთხვევაში, მისთვის „ქართველი ერი“ იყო ქართველი ხალხის მნიშვნელობის მქონე. მეორე შემთხვევაში, „ქართველი ერი“ გამოიყენებოდა როგორც ქართული ერთობის, ერად ფორმირებული ხალხის მნიშვნელობის მქონე ტერმინი.

2. ი. ჭავჭავაძემ მრავალგან და მრავალჯერ ჩამოთვალა და დააფიქსირა ერისათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებები: ენა, ქვეყანა (სამშობლო, მიწა-წყალი), სარწმუნოება (რჯული), ზნე-ხასიათი, წეს-ჩვეულებანი, საერთო ისტორია; საერთო სამეურნეო-ეკონომიკური სისტემა; საერთო პოლიტიკური, სამოქალაქო, საერო თუ სასულიერო წესები და წეს-წყობილება; საერთო აწმყო, კიდევ ილიასეული ტერმინებით: „შინაგანი და გარეგანი ბუნება“, „ისტორიული სულთასწრაფვა“, „ჭკუისა და გონების მიმართულება“ და „სხვ. და სხვ“.

3. „ერის“ სინონიმებად ი. ჭავჭავაძის ნაწერებში გამოიყენებოდა ტერ-

¹⁸ „წმინდა ნინოს დღესასწაული“. 1883 წ. 13 იანვარი. გაზ.: „დროება“. თბილისი. ტ. XV, გვ. 391-392.

მინები: ხალხობა, გვარ-ტომობა, ეროვნობა, ხალხი, ნაცია. ილიამ პირველმა ან, ყოველ შემთხვევაში, ერთ-ერთმა პირველმა, ქართულ ინტელექტუალურ სივრცეში ჩამოაყალიბა ერის თანამედროვე განსაზღვრება. მისი განსაზღვრება წარმოადგენდა ერის მახასიათებლების ერთობლიობას. ერი იყო სამშზრავი პროცესის: ერის ცალკეული მახასიათებლების, ქართველი ხალხის ცალკეული ჯგუფებისა და ქვეყნის ნაწილების გაერთიანება-ერთობის შედეგი.

4. ერი შეიქმნა სერიოზული მიზეზებისა და გარემოებების შედეგად. ჯერ მოხდა ცალკეული მახასიათებლების ერთობის ჩამოყალიბება და, ბოლოს, შეიქმნა ყოვლისმომცველი დიდი ერთობა – ქართველი ერი, როგორც შედეგი.

5. წარმოქმნა-ჩამოყალიბების დროის მიხედვით, ერები იყოფილნენ ორ ნაწილად – ძველი და ახალი ერები. ქართველი ერი იყო ერთ-ერთი „ძველისძველი“ ერი. სიძველის ხაზგასასმელად და ახალი ერებისაგან გასამიჯნად, ილიამ ქართველ ერს არაერთხელ უწოდა „ისტორიული ერი“.

6. ილია ჭავჭავაძემ გაიზიარა რუსულ დემოკრატიულ ლიტერატურაში არსებული აზრი და დამატებითი არგუმენტებით დაასაბუთა, რომ „ისტორიულ ერებს“ აქვთ განსაკუთრებული გამძლეობა და მათი ასიმილირება ძნელია. განსაკუთრებით ძნელი განსახორციელებელი იყო ეს XIX საუკუნეში, როცა ილიას აზრით, ეროვნული გრძნობები და მოძრაობა დიდ აღმავლობას განიცდიდა ევროპაში.

7. ილია მუდმივად მიუთითებდა, რომ უნდა მომხდარიყო ძველად უკვე არსებული ქართველი ერის გამოღვიძება; ოდესღაც არსებული და დღეს დაცემული ვინაობის აღდგენა; დანაწილებული, დაკარგული და დაქსაქსული ეროვნული ერთიანობის გამართლება და აღდგენა.

8. ილია ჭავჭავაძის ნაწერებისა და ნააზრევის საერთო კონტექსტისა და ცალკეული მინიშნებების მიხედვით, ქართველი ერი ჩამოყალიბდა ადრეული შუა საუკუნეების პერიოდში, განსაკუთრებით კი – საქართველოში ქრისტიანობის ყოვლისმომცველი გავრცელება-დამკვიდრების ეპოქაში.

Dimitri Shvelidze

ILIA CHAVCHAVADZE ON THE ORIGIN OF THE GEORGIAN NATION

Summary

Ilia Chavchavadze had been dealing with the problems of origination and evolution of Georgian nation in his publications frequently. His views have been formed on the basis of data of Georgian history and Russian-European theoretical heritage.

According to Ilia's thought-out, the nation was a unity that had been created over the centuries. The Georgian nation seemed to be the result of gradual union of kindred Georgian tribes speaking in one language, their significant features and settlement areas.

On the basis of merging these three components, Ilia Chavchavadze has formed definition for the nation: **“special people, tribal origins, nation consists of all the features together that distinguish them from other people, and the conditions in which it has lived. In this case one homeland language and country perhaps have much more sense than other features, but no doubt that besides these factors the following has a great importance in order to distinguish one nation from another: common history of all the children of this people, a kind of character, temper, custom, a kind of wit and mind direction, almost the same cloth and etc. and etc.”**

However, at what period of history did the Georgian nation form? According to Ilia's thought-out, this should have happened in the early middle ages - in the epoch of spreading and establishing Christianity. Christian religion has strengthened the tendency of the unity and played a role of “mortared stone” in the unity of Georgians.

Ilia Chavchavadze does not deny any major changes in Europe, Russia and Georgia as a result of the development of capitalism. He frequently wrote about the current process of awakening the nations in Europe, unification of Italy or East Europe Slavs. These people have been formed as nations in XIX century.

However, according to Ilia's position, there were the so called "historical nations," i.e. the nations having "historical nationality" – they were nations in earlier centuries.

According to Ilia Chachavadze's substantiation, Georgian nation seemed to be such a historical nation.